

BEVEZETÉS

ROMSICS IGNÁC

A világtörténelem legtöbb nagy fordulatához hasonlóan az 1989–90-es kelet-közép- és délkelet-európai rendszerváltásokat is több külső és belső tényező összetalálkozása és ezek egymásra hatása idézte elő. Alapvetőnek a nemzetközi erőviszonyok átrendeződése, vagyis a II. világháború vége óta tartó szovjet-amerikai rivalizálás amerikai győzelemmel történő befejeződése tekinthető. Ugyanilyen, de legalábbis ehhez hasonlóan fontos szerepet játszott azonban az állami és társadalmi tulajdonon alapuló központi tervgazdálkodás történelmi veresége is a magántulajdonra és a piaci mechanizmusok automatizmusára épülő kapitalizmussal szemben. S végül nem maradhatnak említés nélkül azok az egyéni kezdeményezések és belső társadalmi mozgalmak sem, amelyek a kínáló lehetőségeket kihasználva, sőt azokat olykor megteremtve belülről bomlasztva és/vagy reformálva járultak hozzá a változáshoz.

A szovjet-amerikai rivalizálás gyakorlatilag a II. világháború befejeződése óta tartott. A Kelet-Közép- és Délkelet-Európában kialakított szovjet hegemoniát, amely létrejöttének erőszakossága miatt ellentmondott az 1945-ös jaltai megállapodás demokratikus szellemének, az Egyesült Államok elvileg sohasem ismerte el legitimnek. Hallgatólagosan, a mindennapok gyakorlatában viszont egyre inkább elfogadta, és megbékélt vele. Ez a Szovjetunióval és Kelet-Európával szembeni békülékeny és megengedő amerikai külpolitika Jimmy Carter 1977 és 1980 közötti elnöksége alatt kezdett megváltozni, majd Ronald Reagan 1981 és 1988 közötti elnöksége alatt vett radikálisan új irányt. Az Egyesült Államoknak – fejtette ki Reagan 1982 nyarán Londonban – nem egyszerűen a Szovjetunióban és másutt tapasztalható emberjogi sérelmek orvoslása a feladata, amelyre már a Carter-adminisztráció is törekedett, hanem a „demokratikus infrastruktúra” létrehozása, illetve erősítése, vagyis egy új „keresztes háború a szabadságért”, hogy a marxizmus-leninizmus oda kerüljön, ahová való: a „történelem szemétdombjára”.

A szovjet vezetés érzékelte az új helyzetet, ám a válaszával késlekedett. A problémákkal való nyílt szembenézés egészen 1985. március 11-ig váratott magára, amikor Mihail Gorbacsov személyében 54 éves, tehát szovjet mércével mérve rendkívül fiatal és döntésképes személyiség került a Kreml élére. Gorbacsov egyik legfontosabb törekvése a nemzetközi feszültség, illetve a szovjet-amerikai ellentét csökkentésére, és ezáltal a szovjet gazdaság tehermentesítésére irányult. Belpolitikai törekvéseinek középpontjában a gazdaság dinamizálása (*uszkokorenijje*) állt. A gazdaság dinamizálását, majd később reformját (*pereszt-*

rojka) Gorbacsov kezdettől fogva összekötötte a nyílt beszéd, a kritika és a vita, illetve az „átláthatóság” (*glasznosztj*) pártolásával. A *demokratizácija*, vagyis a politikai intézményrendszer reformja 1987-től képezte a *peresztrojka* részét. Az új választójogi törvényt, melynek lényege a lakosság által történő többes jelölés volt, 1988. december 1-jén fogadták el, s teljes körűen az 1989. márciusi parlamenti választásokon alkalmazták először. Ezek a fejlemények bátorítólag hatottak a kelet-európai kommunista országokra, elsősorban Lengyelországra és Magyarországra.

Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolája által rendezett 2011. október 12-i szimpózium középpontjában a fenti kérdések megvitatása állt. Az amerikai külpolitika irányváltozását és a rendszerváltozást elősegítő lépéseit Charles Gati, vagyis Gáti Károly, a washingtoni Johns Hopkins Egyetem professzora, az Egyesült Államok egyik legavatottabb Kelet-Európa szakértője ismertette. Gáti professzor nagy ívű bevezető előadásához szorosan kapcsolódik Baráth Magdolnának, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára osztályvezetőjének elemzése a szovjet külpolitika alakulásáról és Gorbacsov elképzeléseiről. Rainer M. János a rendszerváltozás értelmezési sémáit vizsgálta, elsősorban a nemzetközi politológiai és történettudományi elméleteket mérlegelve és értékelve. A fenti témákat hasznosan egészítette ki Szarka László előadása a „belmagyar” és a „külmagyar” kapcsolatokról, vagyis Magyarország és a magyar kisebbségek viszonyrendszerének 1989-90-es és azutáni újragondolásáról.

A rendezvény iránti nagyfokú tanári és hallgatói érdeklődés, valamint az egyes előadásokat követő kérdések és kiegészítések nagy száma ismét bebizonyította, hogy doktori iskolánk *Konferenciák, műhelybeszélgetések* című sorozatát érdemes volt elindítani, és érdemes folytatni.